

ÁMOS IMRE

A MAGYAR FESTÉSZET MESTEREI

FESTÉSZET MESTEREI

A MAGYAR

ÁMOS IMRE

KOPIN KATALIN

KOSSUTH KIADÓ / MAGYAR NEMZETI GALÉRIA

A SOROZAT FŐSZERKESZTŐJE
SZÜCS GYÖRGY

ÍRTA ÉS ÖSSZEÁLLÍTOTTA
KOPIN KATALIN

SZERKESZTETTE
RAPPAI ZSUZSA

TERVEZTE
HORVÁTH ZSUZSA

KIADÓI PROGRAMVEZETŐ
SZUBA JOLANTA

KIADÓI PROGRAMKOORDINÁTOR
BALÁZSI SZILVIA

KÉPEK FORRÁSA:

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA

FERENCZY MÚZEUM, SZENTENDRE

MTA BTK MŰVÉSZETTÖRTÉNETI INTÉZET ADATTÁR, BUDAPEST

DAMJANICH JÁNOS MÚZEUM, SZOLNOK

VIRÁG JUDIT GALÉRIA 29. kép VIRÁG JUDIT GALÉRIA

A KÖZÖLT SZÖVEGEK, NAPLÓRÉSZLETEK, LEVELEK
AZ MTA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT,
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI INTÉZET ADATTÁRÁBÓL SZÁRMAZNAK,
AZ MKI-C-I-178 FOND RÉSZÉT KÉPEZIK

ISBN 978-963-09-8171-2

Minden jog fenntartva

© Kossuth Kiadó 2015

© Magyar Nemzeti Galéria 2015

© Kopin Katalin 2015

Önarckép, 1929–1930

Olaj, vászon, 55 × 40 cm. Ferenczy Múzeum, Szentendre

FESTÉSZET MESTEREI
A MAGYAR
ÁMOS IMRE

Ámos Imre drámai életműve elválaszthatatlan attól a történelmi kortól, amelyben kibontakozott szenzitív művészete. Termékeny alkotói periódusának szűk tizenöt esztendejében, 1929–1944 között, élet és művészet szoros egységét teremtette meg: a művészetbe vetett hite vált fő éltető erejévé, míg alkotásainak legfőbb témája az apokaliptikus kor víziószerű megjelenítése volt. Ámos egyedülálló emberi és művészi teljesítménye, hogy akkor is alkotott, amikor az emberi szellem megtörni látszott és elnémult. Zsidó munkaszolgálatosként a reményvesztettség, kiszolgáltatottság, megalázottság nyomasztó érzései ellenére, lét és nemlét peremén egyensúlyozva rögzítette látomásait.

Személyiségének és művészetének értékeléséhez képzőművészeti alkotásain túl hozzájárulnak hagyatékának szöveges dokumentumai is: Anna Margithoz írt szerelmes levelei, 1935–1944 között vezetett naplója, vázlatkönyvei, a lágeréletről tudósító tábori levelezőlapjai, lírai versei, feljegyzései. Sorsa ellen nem lázadt fel, kibúvót, menekvést nem keresett, utolsó zaklatott éveit a halállal való nyílt szembenézés jellemzi, sokszor már odaátról üzenve művein keresztül a hátrahagyottaknak.

Ámos Imre, eredeti nevén Ungár Imre, 1907. december 7-én született Nagykállón. Édesapja, Ungár Zsigmond kiskereskedő egy levelezőlap tanúsága szerint így számol be fia születéséről az anyai nagybácsinak, Liszer Dezsőnek: *„Örömmel értesítelek, hogy szombat dél után ½ 4 órakor megérkezett a kis honpolgár. Hála a Mindenhatónak úgy Ő, mint a K. Paula a legjobb egészségnek örvendenek.”*

1. **Látomás**, 1944
Papír, tempera, 280 x 280 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

Az édesapa 1912-ben bekövetkezett korai halála miatt, édesanyja Liszer Paula két gyermekével hazaköltözött a szülői házba. Ámos öt-éves korától a nagyapai ház légkörében nevelkedett. A tudós nagyapa nagy hatást gyakorolt rá gyermekként – Liszer Adolf tanító, kántor és talmudmagyarázó, Nagykálló köztisztviselőként álló polgára volt, akinek magyarázatai révén ismerte meg a kállói zsidó legendákat, Taub Eizik Izsák kállói „csodarabbi” alakját, a Kabbala és Tóra tanításait, valamint Krisztus bibliai történeteit.

Nagymamája, Rosenberg Fáni – számos művének és versének szereplője –, aki egy elszegényedett vizsolyi földbirtokos családból származott, számos történettel gazdagította unokája szárnyaló képzeletét. Ámos egyik dátum nélküli versében így emlékszik a nagymama történetmesélő kedvére:

*„Vizsolyi kastély, nagy magtárházak
Tíz selyemcipő menyasszonyláda
Őszülő hajjal fekete szemekkel
Mesélte nagyanyám minden unokának”*

A nagyszülőknek, Liszer Adolfnak és Rosenberg Fáninak hét gyermeke született, egy fiú és hat lány. Ámos édesanyjának testvérei közül a legidősebb, Liszer Dezső és a legfiatalabb, Liszer Ilona töltött be fontos szerepet a festő későbbi életében. Liszer Dezső kultúrmérnök, építész és földmérő, aki kőből készült házrészlet és irodát épített a hosszanti tagolású szülői vályogházhoz, biztos egzisztenciával rendelkezett és hosszú ideig támogatta festőművész unokaöccsét. Liszer Ilona, aki Budapestre költözve Bús Ilonaként publikált verseket és újságcikkeket, fontos támpontot jelentett Ámos budapesti éveiben. Baráti köréhez tartozott József Attila, Berda József, Tersánszky Józsi Jenő.

A festőt édesanyjához is erős érzelmi szálak fűzték, levelei és a munkaszolgálatok ideje alatt írt versek tanúsága szerint. Alakját több festményen és grafikán is megidézi.

Ámos Imre elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait is Nagykállón végezte, egy fotó örökíti meg az elemi első osztályát befejező, ölében nyitott könyvet tartó kislányt (2. kép). A kiemelkedő képességű, jeles tanulmányi eredményű gimnazista a Nagykállói Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban tett érettségit 1925-ben. Fennmaradt 1925. júliusi keltezésű erkölcsi bizonyítványa, melyben a következőket rögzítik:

2. Ámos Imre első osztályos tanuló,

1914. május 15.

MTA BTK Művészettörténeti
Intézet Adattár

„Nagykállóban született és itteni illetőségű Ungár Imre büntetlen előéletű, erkölcsi tekintetben kifogás alá nem esik. Bizonyítjuk, hogy nevezett a forradalmi és kommunizmus alatti mozgalmakban részt nem vett, eljárás ellene nem volt, – politikailag megbízható.”

Ugyanebben az évben Budapestre utazott, ahol kezdetben a Láng Ezüstgyárban dolgozik zománcozóként, de patronáló nagybátyja elképzeléseinek megfelelően már 1926-ban felvételét kéri a Műegyetem általános mérnöki karára. Egy 1926-os műegyetemi fényképes igazolvány tanúsítja, hogy szeptemberben megkezdte tanulmányait. A gyerekkorában is sokat rajzoló, művészi hajlamú Ámos, három évet végzett el a mérnöki fakultáson. A száraz mértani stúdiók nem elégtették ki, 1929-ben gyerekkori vágyának engedve beiratkozott a Képzőművészeti Főiskola festő szakára.

Első, tudatosan komponált művei közé tartozik a *Rakodómunkás* című linóleummet-szete 1928-ból (3. kép). A kép előterében egy teher alatt görnyedő, nehéz léptű figurát láthatunk. Feje lehajlik, arca nem látszik, csak a kar, a hát és a lábak vonala hangsúlyos, ahogy lassú léptekkel halad az uszály felé. A rakpart, a folyó és a hajó vízszintes tagolású, párhuzamos sávjai szembefutnak az emberi alak függőleges tömegével, mozdulatlanságba dermedtve azt, szinte kiszorítva a képtérből. Ámos Imre későbbi művein ritkán fogalmaz ilyen markánsan, a konstruktív vonalvezetés sem válik jellemzővé grafikáin. Ehhez a témához és ábrázolásmódhoz csak az 1933-ban befejezett, de pénzhiány miatt csak 1934-ben kiadott, *Víztől vízíg* című linómetszet-sorozatán tér vissza. Vidékről a nagyvárosba kerülő ember hányatott sorsát és magányát bemutató 34 lapos sorozat a művész szociális érzékenységéről tanúskodik, de átsejlenek személyes élményei is, amint a biztonságot nyújtó kállói közegből kiszakadva a nyüzsgő Budapesten keresi saját útját. A szülőföldtől való elszakadás kényszerűségét jeleníti meg *Búcsú* című rézkarcán is.

A művészi önazonosság felé tett első lépésként megváltoztatja nevét, a főiskolára még Ungár Imreként iratkozik be, bár időnként már az 1928–1929-es műveit is U. Álmos Imre szignóval látja el. Hivatalos névváltoztatásra csak 1934. augusztus 28-án kerül sor, ekkor kéri a Nagykállói Községi Elöljáróságnál, hogy az Ámos nevet használhassa. Művészi

3. **Rakodómunkás**, 1928

Papír, linóleummet-szet

210 × 318 mm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

4. **Tél**, 1930

Olaj, vászon, 100 × 68 cm

Magyar Nemzeti Galéria

►
5. **Önarckép Ady-
maszkkal**, 1930

Olaj, vászon, 82 × 65 cm

Magyar Nemzeti Galéria

küldetéstudatának kifejezéseként fordult az első bibliai kisprófeta alakjához. Ámosz Tékoa városából származó pásztor volt, aki azért hagyta el szülőföldjét, hogy Isten nevében a tőle kapott, múltra, jelenre és jövőre vonatkozó parancsot másokkal közölje. Ámos Imre egyik versében megidézi a névadó bibliai hírnök alakját:

*„Az egyik őszám
Tékoa béli pásztor volt
Harsány erős szavú
Furulyát tartott égő kezében
(...)
Késő utóda vagyok csak Néki
halkszavú zsenge pásztor fiú”*

Ars poeticaként is értelmezhető első *Önarcképe* (1929–1930) főiskolai tanára, Rudnay Gyula hatását tükrözi (5. oldal). Az alulnézetből ábrázolt, sötét háttérből előtűnő ifjúkori portré plasztikusan modellált. A középben elválasztott, hosszú „művészfrizura”, a magas nyakú orosz-galléros ing későbbi képein is feltűnik attribútumként. Önportréi a teljes életművön végigvonulnak, szinte minden lelki rezdülését, érzelmi állapotát nyomon követhetjük arcképei révén. Sokszor egy-egy ceruzával feljegyzett gondolat is kíséri ezeket a képeket, mely a sorsa fölött tűnődő, vagy a kedvest féltő férfi aggodalmait tárja elénk. *Önarckép Ady-maszkkal* (1930) című festménye a szellemi útkeresést és a költőelőddel való azonosulást fejezi ki (4., 5. kép). A festmény a posztimpresszionista hagyományok szellemében jött létre, a tömbszerű zárt formát a háttér világos tónusa oldja. Ady hatása az Ámos által írt versekben is fellelhető, a lírai én kivetítése, az istenkeresés vágya sejlik elő soraiból:

Az isten és én

*Másnak fenséges, mérhetetlen
Nekem Barátom, Mindenem.
Szerződést Véle régen kötöttem
Kicsiny koromban egy végtelen
Hosszú éjjelen.*

Naplójában Kosztolányi Dezső költészetéről is rajongó hangon ír, versei erőt és inspirációt nyújtottak számára. „Fekszem a kis piros díványon és Kosztolányi verseit olvasom. Nagyon

szépek vagy talán annyira az én életemet írja, az én érzéseimet olvasom belőle, hogy sírni szeretnék egy-egy gyönyörű vers után. (...) ha nem megy a munka, vagy szomorú leszek, mindig Vele fogom magamat kibékíteni ezzel a hiábavaló semmi étellel.”

Az irodalom mellett a zene is igen nagy hatással van rá, több verset és naplóbejegyzést szentel ez irányú érdeklődésének: „Nem tudom, honnan van, de egy belém rögződött érzés, hogy lettem volna olyan muzsikus, mint festő, ha azt kezdem volna el. Néha furcsa erejű hangok és képek keverednek bennem, és minthogy zenéhez nem értek, a festésbe transzponálok az egészet, de elvész belőle igen sok szépség. Nagyon szeretnék annyit megtanulni, hogy legalább kisebb hangulatokat, zenei érzéseket lerögzíthessek, hiszen tudom, hogy két úrnak szolgálni nagyon nehéz, s most már igyekszem becsülettel csinálni azt, amelyikben már benne vagyok, szeretnék csellót tanulni, hogy legalább magamnak játszhaszak néha komoly szép muzsikát.” (6. kép)

Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) által működtetett Mensa Academicán megismerkedett egy muzsikussal, aki képekért cserébe zeneelméletre és muzsikálásra tanította.

Az egyesület által működtetett konyha a nehéz anyagi körülmények között élő vidéki zsidó egyetemi és főiskolai hallgatók étkeztetését biztosította a tanév során, mely egyfajta kulturális találkozóhelye is volt az értelmiségi fiataloknak. Festményein, grafikáin is sokszor feltűnik a hangszer, mint az értelmes, békés élet metaforája. *Muzsika* című 1941-es festményét több hasonló témájú vázlat előzte meg, ezeken a grafikákon az angyal és létra szimbólumai jelennek meg, mint a profán és transzcendens világ közötti közvetítők (7., 8. kép).

Az intellektuális tájékozódás, Budapest művészeti életébe való bekapcsolódás, a képzőművészeti tanulmányok kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy Ámos Imre otthonosan érezze magát a fővárosban. A magány feloldása, a társra találás az 1930-as év végéig váratott magára. 23 évesen ismerkedett meg Anna Margittal Kreisl Béla rajziskolájában. Anna Margit, eredeti nevén Sichermann Margit, ekkor 17 éves, telve művészi ambícióval és vággyal, hogy festő lehessen. Nagynénje révén került Budapestre a Békés megyei tanyavilágból, édesapja gazdatiszt, emiatt gyakran vándorolt a család. Bár mindketten zsidó származású családba születtek, hátterük különböző: Ámos értelmiségi közegeből jön, mely mélyen átítatott a haszid kultúra elemeivel, miszticizmusával. Anna Margit a tanyasi gyerekek hétköznapjait

**6. Ámos Imre
műtermében hegedül,**

1936

*MTA BTK Művészettörténeti
Intézet Adattár*

7. Szalagos fej, 1941
Papír, tus, 604 × 473 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

8. **Muzsika**, 1941
Olaj, vászon, 127 × 100 cm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

élte, a vallás gyakorlása nem volt része az életének, inkább az általa később „cselédfolklórnak” nevezett magyar paraszti kultúra volt rá hatással.

Érdeklődési körük, művészi elhivatottságuk hasonló, vidéki emberként idegenségérzetük és nagyvárosi gyökértelenségük is összekötötte őket. Igazi szellemi, lelki társra találtak egymásban, kapcsolatukat különösen az első években a felfokozott érzelmek, a transzcendens szintre emelt rajongás és az őszinte, tiszta szerelem jellemezte. 1931-ben Ámos emelkedett, patetikus hangon ír érzéseiről: „Egész életem, minden cselekvésem azt a szent célt akarja szolgálni, hogy nálad megelégedettebb, boldogabb halandó ne legyen a földön. Egymásra találtunk, Lelkeinket csak a megsemmisülés választhatja szét.” Más alkalommal így fogalmaz: „Egészen új erővel és elhatározásokkal indulok neki az új évnek, hogy minden lépésem a mi ügyünket szolgálja, úgy fogok dolgozni édesem, mint egy ember, aki a boldogságát építi.” (9. kép)

A kettejüket összekötő érzelmi szálakról egymáshoz írott leveleik és műveik vallanak. Mindketten igen szűkölködtek az anyagi javakban, szerényen éltek, jórészt rokonai támogatásból és alkalmi munkákból

tartották fenn magukat. Együttélésük első öt évében a közös budapesti albérletekből a nyári időszakban hazautaztak családjaikhoz, hogy csökkentsék kiadásukat. A külön töltött időszak igazi megpróbáltatást jelentett számukra. Napi rendszerességgel, sokszor óráról órára tudósítva, naplószerűen írták egymásnak bizalmas hangú leveleiket. „Most látom, hogy egész naplószerűen írok, azt hiszem nem is fogok külön jegyzeteket csinálni, hanem a leveleimbe írok le mindent, ami velem összefügg és rád vonatkozik (épp ezért úgy tedd el őket, hogy bármikor megkaphassam, és senki ne lássa)” – írja Ámos Anna Margitnak 1931-ben, az első külön töltött nyár alatt. Egy-egy lejegyzett gondolatsor által nyomon követhetjük napjaik folyását, és azt is, hogyan küzd Ámos a szűknek érzett otthoni közeg egyhangúságával. Az alkotáshoz szükséges ihletet Anna Margit sorai jelentették számára: „Édesem nagy részed van benne, hogy dolgozni bírok, egy-egy leveled után mindig jó kedvem van, s akkor megy a munka.” Az ez idáig kiadatlan levélköteget mindig maguknál tartották, hogy ne kerüljön illetéktelen kezekbe. Ámos 1937-ben egy vörös viaszpecséttel lezárt, „szigorúan bizalmas” felirattal ellátott, szürke kartonborítékba zárta a kedveshez írott leveleket. Házasságkötésükre 5 évnyi együttélés után, 1935. május 20-án került sor, addig Ámos a főiskolai tanulmányai

9. Ámos Imre és Anna Margit műtermükben, 1939

MTA BTK Művészettörténeti
Intézet Adattár

mellett nem érezte biztosítottak a minimális létfeltételeket sem közös életükhöz, bár már 1931-ben megfogalmazta házasságkötési szándékát: „Én csak gondtalan élet biztosítása mellett teszem meg ezt a lépést, én vágyom rá a legjobban Édesem, de ugye megértesz? Boldoggá akarlak tenni mindenképpen még a legdrágábbal is (gyerek), ha ugyan nincs valami akadály, szóval, ha Isten akarja, de azzal várni-várni kell.”

Már az első közös éveik során felmerült a vágy, hogy külföldre utazzanak, vonzotta őket Párizs, ezért nyaranta mindketten franciát tanultak. A hazai beszűkült életteret és művészeti közeget jól érzékeltetik Ámos 1931-ben papírra vetett sorai: „Most itt ülök a Szépművészeti Múzeum könyvtárban, legalább papíron és képzeletben látok valamit, ma Matisse-t és Emil Nolde-t néztem át, minden ilyen alkalommal szomorúan állapítom meg, hogy el kell menjek innen, mert itt minden fejlődés ki van zárva, látni kell valami mást, ki kell ragadni a tehetetlenségből.” A főiskolán szerzett ismeretek nem elégítették ki művészi ambícióit, a poszt-impresszionista tradíciók követése zsákutcát jelentett számára. Az egyéni hang megtalálása foglalkoztatta már a művészeti stúdiók alatt is. Bár Rudnaytól kiválóan elsajátította a mesterség alapjait, tanára stílusa nem nyitott számára tágabb művészeti távlatokat. „Új impressziók kellene, még éhen is. ... Sajnos az új évben nem hiszem, hogy piktúrával valamit lehessen keresni, ösztöndíj pedig nincs, mégis minden követ megmozgatok, hogy kijussak valahová, mert így megállok, és azt pedig nem akarom” – írta Ámos 1931-es keltezésű levelében.

1929-ben szerepelt első csoportos kiállításán, Ungár Imre néven, a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete (MIEFHOE) által szervezett tárlaton, melyen többek között Vajda Lajos és Szin György is részt vett. Az első főiskolai év végeztével, 1930 júniusában a MIEFHOE Művészársaság második kiállításán mutatja be 17 művét, a kiállított képek műfajilag is sokszínűek – rézkarcok, fareliefek, akvarellek, pasztell- és olajképek alkotják az első év termését.

Az 1930-as évek elején figyelme fokozatosan Rippl-Rónai Nabis-korszakának szimbolizmusa felé fordul. A Nabis művészcsoporthoz (Próféták) 1888-ban alakult Párizsban, szellemiségük Gauguin eszméihez állt közel, festészetük megtisztító erejű, prófétai hevületű. Ez a hatás lelhető fel a *Kagylószedők* (1934) és az *Asszonyok a forrásnál* (1935) című festmények monumentális alakjain, akik nem a hétköznapi cselekvő, vívódó emberei, hanem időtlenségbe burkolózó, vágyakat, ideákat, tisztaságot megtestesítő szimbolikus figurák (12., 13. kép). Festményeinek első fellobbanása mindig színes, de aztán elnémítja a színskálát, gyöngyházfényű derengésbe vonja a kompozíciót, így nyernek a képek melankolikus, elvágódó hangulatot. A bekarcolt, festékbe vésett kontúrok hangsúlyozzák a művek

10. **Két fej**, 1934

Olaj, vászon, 37 × 57 cm

Magyar Nemzeti Galéria

11. **Kettős arckép**, 1934
Olaj, vászon, 100 × 70 cm
Magántulajdon, letét
a Ferenczy Múzeumban

12. **Kagylószedők**, 1934
Olaj, vászon, 150 × 100 cm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

13. Asszonyok

a forrásnál, 1935

Olaj, vászon, 98 x 127 cm

Magyar Nemzeti Galéria

14. **Szőlővő**, 1933
Olaj, vászon, 80 × 50 cm
Magyar Nemzeti Galéria

▶
15. **Virágáruslány**,
1934–1935
Olaj, vászon, 102 × 81,5 cm
Magyar Nemzeti Galéria

**16. Dédanyám tükre
előtt, 1931**

Papír, akvarell, diófa pác, tus
480 x 315 mm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

17. **Dédanyám tükre
előtt**, 1935

Olaj, vászon, 150 × 100 cm
Magyar Nemzeti Galéria

dekorativitását, ezzel is összekapcsolva alkotásait a francia szimbolistákkal, akik hasonló megoldásokkal éltek. *Két fej* (1934) és *Kettős arckép* (1934) című kettős portréin a festő és kedvese jelenik meg profilban (10., 11. kép). Az egyikben a festőpár vízparton látható, partra vontatott csónak szélén ülnek, mögöttük kifeszített halászháló, tekintetük a távoli vizeket, a jövőt fürkészi. A két képen megjelenő férfi és nő alakja tökéletes összhangban van, a szőke és fekete haj, a barna és fehér bőr kontrasztja kiegészíti egymást.

Első jelentős csoportos kiállítására 1931-ben került sor, a Szinyei Társaság és a Nemzeti Szalon zsűrije által válogatott VI. Tavasz Szalon tárlaton. Az 1920-ban alakult társaság a kor szak legtekintélyesebb, mértékadó művészszervezeteként a tehetséges fiatal művészek támogatását is fontosnak tartotta. A Szinyei Társaság kiállításain Ámos 1934-ig minden évben szerepelt, a szakmai zsűri részéről több alkalommal is elismerésben részesült, 1932-ben dicsérő, 1933-ban kitüntető oklevelet, majd 1934-ben a társaság Szinyei-díját is elnyeri, mely a Szépművészeti Múzeum Fővárosi Képtárának vásárlását jelentette.

Az álmokképek, a felderengő múlt emlékei, a nagyszülőktől hallott csodás történetek mindinkább teret nyernek festményein. Bár térformálása és enteriőr-ábrázolása még nem rugaszkodik el a valóságtól, a tükör mint a víziók kivetülésének felülete már korai képein is megjelenik. *Dédanyám tükre előtt* (1935) című festménye több vázlat által nyerte el végleges kompozíciós formáját (16., 17. kép). Az azonos című akvarellen (1931) még két valóságosnak tűnő alak jelenik meg, a nagymama és a festő figurája, a kiérlelt végleges olajfestményen azonban már csak a festő alakja tartozik a valóság világához, a megidézett ősök elsuhanó, halványan derengő szellemképként jelennek meg a tükörben. Ámos több művén foglalkozik ebben az időszakban édesanyja alakjával is, akinek 1932-ben bekövetkezett halála mélyen megrendíti. *Anyám sétája* (1935) című képén a képteret egy száraz fa sziluettje osztja ketté, a kép jobb oldalán a távolodó, berlinerkendős édesanya alakja látható, baloldalt egy idős nő szobrát láthatjuk szemből, mint a múlhatatlan emlékek és az örökkévalóság szimbólumát. *Balkonon* (1938) című festményén szintén az édesanya jelenik meg, Ámos a háttérben a fiókáját tápláló pelikán szimbolikájával gazdagítja a kép jelentésrétegeit (19., 20. kép). A pelikán az önfeláldozás és Krisztus szimbóluma, aki saját vérével táplálja gyermekeit.

A főiskola végeztével, 1935-ben került sor első összegző kiállítására az Ernst Múzeumban, mely már a kritika érdeklődését is kivívta. A katalógus előszavát Lázár Béla írja, aki ihlett, poétikus elemzésében kitér a festő álomlátó képességére: „Az álmok országútját járja ez az ifjú messzevágó. Befelé fordult szemmel néz ennen lelkébe, miközben benne ábrándképek, vágyak és illúziók ébrednek! Körülötte zúgó élet, keserves nappalok, kínos harcok, testi küzdelmek, évek óta szüntelen, – mit bánja ő? Bánatos emberek rajzanak körülötte

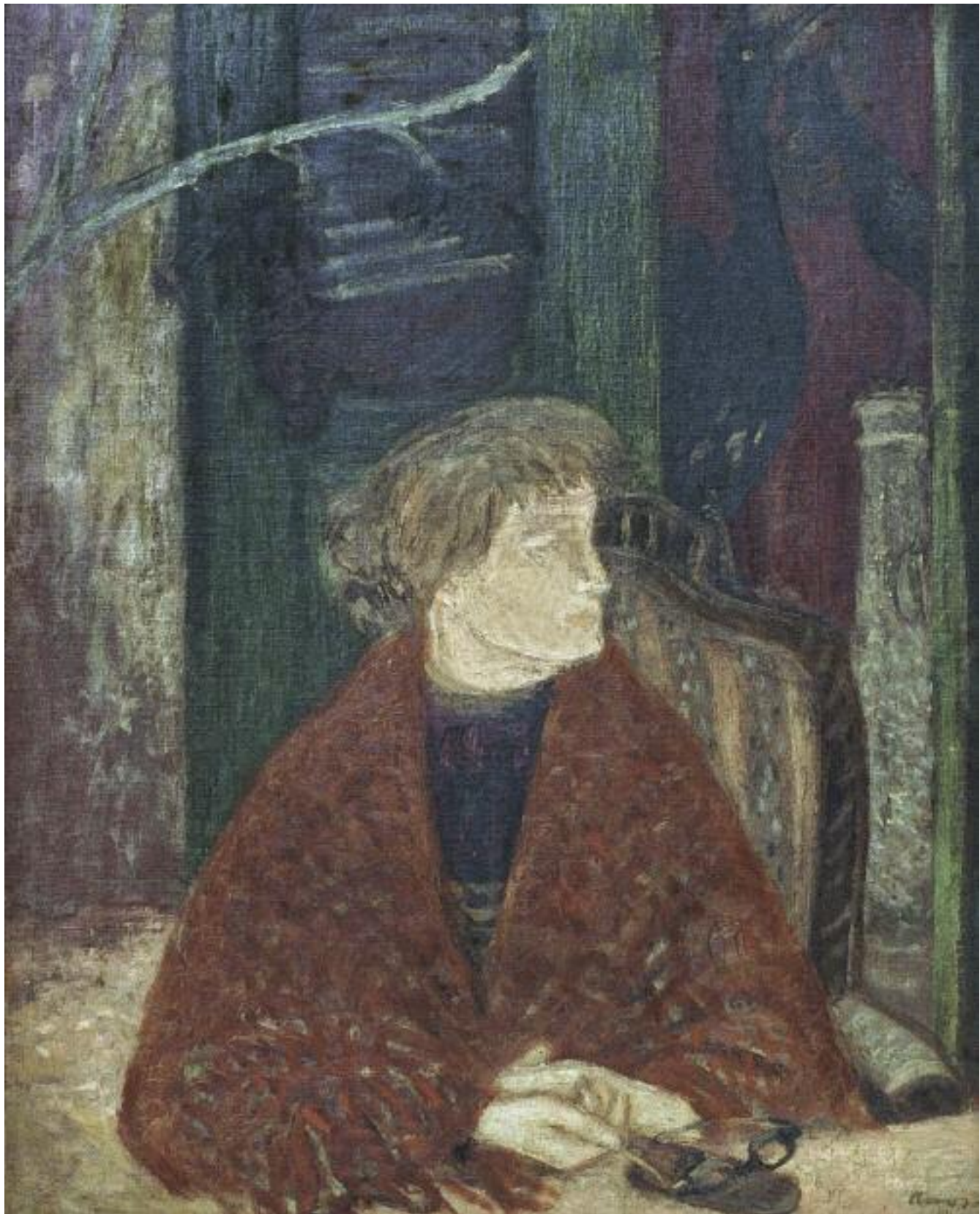
18. Önarckép

angyallal, 1938

Olaj, vászon, 47,4 × 37 cm

Magyar Nemzeti Galéria

19. **Balkonon**, 1938
Olaj, vászon, 100 x 80 cm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

20. **Anyám sétája**, 1935
Olaj, vászon, 152 x 80 cm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

21. **Süketek a szentek,**
1935
Olaj, vászon, 50 × 100 cm
Magyar Nemzeti Galéria

álmában és ébrenlétében – a valóságtól idegenekbe el-messze vágyók, őt magát leláncolja a keserves való. Ámúlt szemmel nézi e csodákat.” (24., 25. kép)

A *Népszava* kritikusa szigorúbban fogalmaz, bár kiemeli színeinek finomságát, kompozíciós erejét és a képek hangulatát, úgy véli, műveiben kissé unalmas és korszerűtlen passzivitás rejlik, mely alól kivételt képeznek grafikái. Egyben rámutat a művekben fellelhető hatásokra is, Rippl-Rónai, Derkovits Gyula, Berény Róbert, Bernáth Aurél és a franciák befolyását emelve ki.

Naplóját 1935-ben, huszonnyolcadik születésnapján kezdte írni, attól az évtől kezdve, melyben befejezi festészeti tanulmányait és feleségül veszi Anna Margitot. „Magam sem tudom, miért jegyzem fel mindennapi életem eseményeit. Mondanivalómat festőileg igyekszem kifejezni, s inkább eddigi életem hagy elmondanivalót. Most már eléggé egyformán telnek a napok, eljutva egy bizonyos pontig, amit a kollégák és emberek előtt a munkámmal elértem megállapodva, lelkileg kiegyensúlyozva, egy előttem már csaknem tisztán álló úton szeretném küzdelmes, de nem elégedetlen, néha örömet nyújtó életemet megérettő, hozzám szeretettel közelálló élettársammal tovább élni.” Néhány nappal később a napló hasábjain igen fontos bejegyzést találunk, melyben meghatározza saját festői szemléletét és stílusát, kulcsot adva a művek értelmezéséhez: „Pár napig otthon voltam szülővárosomban egy gyászessel kapcsolatban. Ahogy elnéztem a régi bútorokat, nagyapám könyvszekrényét, pipatartóját, a régi gyertyatartókat, tükröket, mind egy-egy képet indított meg bennem, már előbbi képeimen is gyakran egy-egy tárgy indított munkára. Aminek külön élete van. Egyik-másikat egész sajátos légkör veszi körül, amivel asszociálnak bizonyos emlékeim, ezeknek az emlékképeknek kivetítései érdekelnek újabban. »Asszociatív expresszionizmusnak« nevezem magamban ezeket a képeket. Szerintem ma már nem lehet másképpen újat adni, mintha az ember legőszintebben adja a maga lelki képeit.”

Az 1930-as évek második felétől Ámos mindinkább a lelki folyamatok kivetítésére törekszik, egyre mélyebbre hatolva szubjektuma pszichológiai rétegeibe. Hol életre keltett álmok képek szövik át képterét, hol megidézett víziók bukkannak felszínre. Ezen alkotói fel fogás mentén jöttek létre *Álom a medvetáncolatóról* (1937) és *Álmodó* (1938) című művei is (22., 23. kép). Itt már nem finoman idealizált, éteri tisztaságú alakok jelennek meg a képzelet által teremtett folyók, tengerek fövényén. A művész visszahúzódik az otthon falai közé, szűk enteriőrből jeleníti meg saját alvó figuráját, de a falak nem zárják ki a külvilágot, az álmok határai végtelenné tágitják a szobabelső intim terét. Egy csíkos díványra dőlve álmodja valósággá a külvilág beszűrődő, zaklatott, groteszk képsorait. Az egyikben egy vásári jelenet bontakozik ki, a komédiás megszelídíti a természet erőit, akaratát rákényszerítve

22. **Álom a medvétáncoltatóról**, 1937

Olaj, vászon, 158 × 80 cm
Magyar Nemzeti Galéria

23. **Álmódó**, 1938
Olaj, vászon, 153 × 110 cm
Magyar Nemzeti Galéria

egy vadállatra. Bár ez az álom akár gyerekkori emlékek felidézése is lehet, mégis magában hordoz némi félelmet és szorongást is. Az *Álmodón* még inkább baljóslatú képek sorjáznak: az alvó alak testén gyermekét óvó, kendőbe burkolózó nőalak lépdel, mögötte egy fekete rémmadár lesi az otthon békéjét, az ablakon túli világban a festő töviskoszorús alakja nézi alvó önmagát.

A zsidó hitvilág motívumainak ábrázolása és Nagykálló szellemiségének megjelenítése nincs jelen korai művein, figyelme fokozatosan fordul ősei hitéhez, mítoszaihoz. Ihletett, ösztönös festői pillanatairól így számol be „első és legkompetensebb kritikusanak”, Anna Margitnak Nagykállóról küldött levelében: „Néha érzem, hogy tudattalanul fest valaki bennem, és azt hiszem ez az idő a legjobbkat termi, igen erősen felébredtek bennem valamilyen nap az atavisztikus érzések, amikor valami a mélyebb zsidó lelkekhez húzott. Örömmel vettem tudomásul, hogy jólesik visszagondolni az ősekre, akik éltek, de nem festettek, csodákat tettek, fanatikus kabbalistikus levegő vette körül őket és úgy érzem, hogy nem hálátlan témakör a velük való foglalkozás, sok szépet hozhat elő belőlem. Különben ezt már fent is éreztem párszor, de elnyomtam, ezután hagyom felszínre kerülni, elvégre azok kifelé nincsenek felcicomázva a zsidóság jelvényeivel, az emberi érzés pedig, ami bennünk van és megindítóan tiszta, mindenkinek szólhat, ezért senkit nem lehet megróni.”

24. Ámos Imre és Anna Margit az Ernst Múzeumban, 1935

MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattár

25. Ámos Imre Ernst Múzeumban megrendezett kiállításának harmadik terme, 1935

MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattár

Ezeket a belülről fakadó érzéseket erősíti meg benne a korszak irányadó művészettörténésének véleménye is. Kállai Ernő az emlékképek és misztikus gyerekkori mesék előtérbe kerülését javasolja, arra biztatja a festőt, hogy bátran merítsen Kálló szent levegőjéből, nagyapja talmudi meséiből, magyarázataiból. A *Süketek a szentek* (1935) című kompozíció hátterében a kállói „csodarabbi” sírboltja látható, mellette a kakas szimbolikus alakja jelenik meg, mely a „Szól a kakas már” népdalra utal (21. kép). A legenda szerint Taub Eizik rabbi sokat elmélkedett a Nagykállót övező erdőkben és mezőkön, élvezve a természet szépségeit. Egyik sétája alkalmával az erdő szélén egy pásztorfiút hallott énekelni. A dal nagyon megtetszett neki és felajánlotta a fiúnak, hogy megvennie tőle. A rabbi, miután átnyújtotta az aranyat, megtanulta az éneket, a fiú pedig mindörökre elfelejtette. A világszerte ismert dal, melyet héber szöveggel egészített ki, messianisztikus tartalommal telített, az új élet eljövetelét hirdeti. A kép középterében a festő előtt édesanyja nyitott könyvet tartó alakja látható, a kompozíció előterében egy fekete kulcs hever a földön. A festményen jelen vannak azok a szimbólumok, melyek későbbi képein drámai hangon közvetítenek a rend felbomlásáról. Itt ennek még nincs nyoma, az egymástól elszigetelt motívumok nem rejtenek magukban tragikus narratív történetet, csupán hangulatfestő jellegük van. Ámos ezt a festményét állítja ki a KUT (Képzőművészek Új Társasága) 1936-os kiállításán, naplóbejegyzése szerint a kép egy sötét oldalfalra került, körülötte rikítóan tarka művek, melyek az ő halk tónusú alkotását teljesen elnyomják. Ennek ellenére a művére többen is felfigyelnek, és a *Magyar Művészet* című lapban közlik reprodukcióját.

1936 júliusában Szin György és Ámos Imre megosztva kapta meg a Lipótvárosi Casinó képzőművészeti díját, mely 250 pengős díjazást jelentett. Ez az év hozta el Ámos számára a második lehetőséget, hogy bemutassa műveit az Ernst Múzeum XXV. jubileumi tárlatán. A meghívás, mely Anna Margitra is vonatkozik, váratlanul érte őket, vegyes érzelmekkel vágta bele a kiállítás előkészítésébe, csupán öt napjuk volt a képek keretezésére. Ennek ellenére elvállalták a szereplést, hiszen műveik készen álltak. Sajnos a tárlat nem váltotta be előzetes reményeiket, a kritika hűvös fogadtatásban részesítette alkotásaikat, az érdeklődés közönyös volt, és az eladás is csekély mértékű.

Az igaztalanul vádaskodó és hozzá nem értő kritika mélyen fölháborította Ámost, s nem egy kritikusnak személyesen is válaszolt, fennmaradt levelei szerint. Kárpáti Aurél a *Pesti Napló* hasábjain írja a festőről: „Ámos Imre romantikus hangulatú képein Berény – Derkovits – Gulácsy hatások keverednek össze, több ízléssel, mint egyéni alakító-készséggel, kissé bágyadtan és színtelenül.” Ámos válaszlevelében arra kéri a szerzőt, hogy ne csak az eltemetett festők nagyságán és meg nem értésén keseregjen, hanem legyen objektívebb és

26. Anna Margit és Ámos Imre közös útlevele, 1937

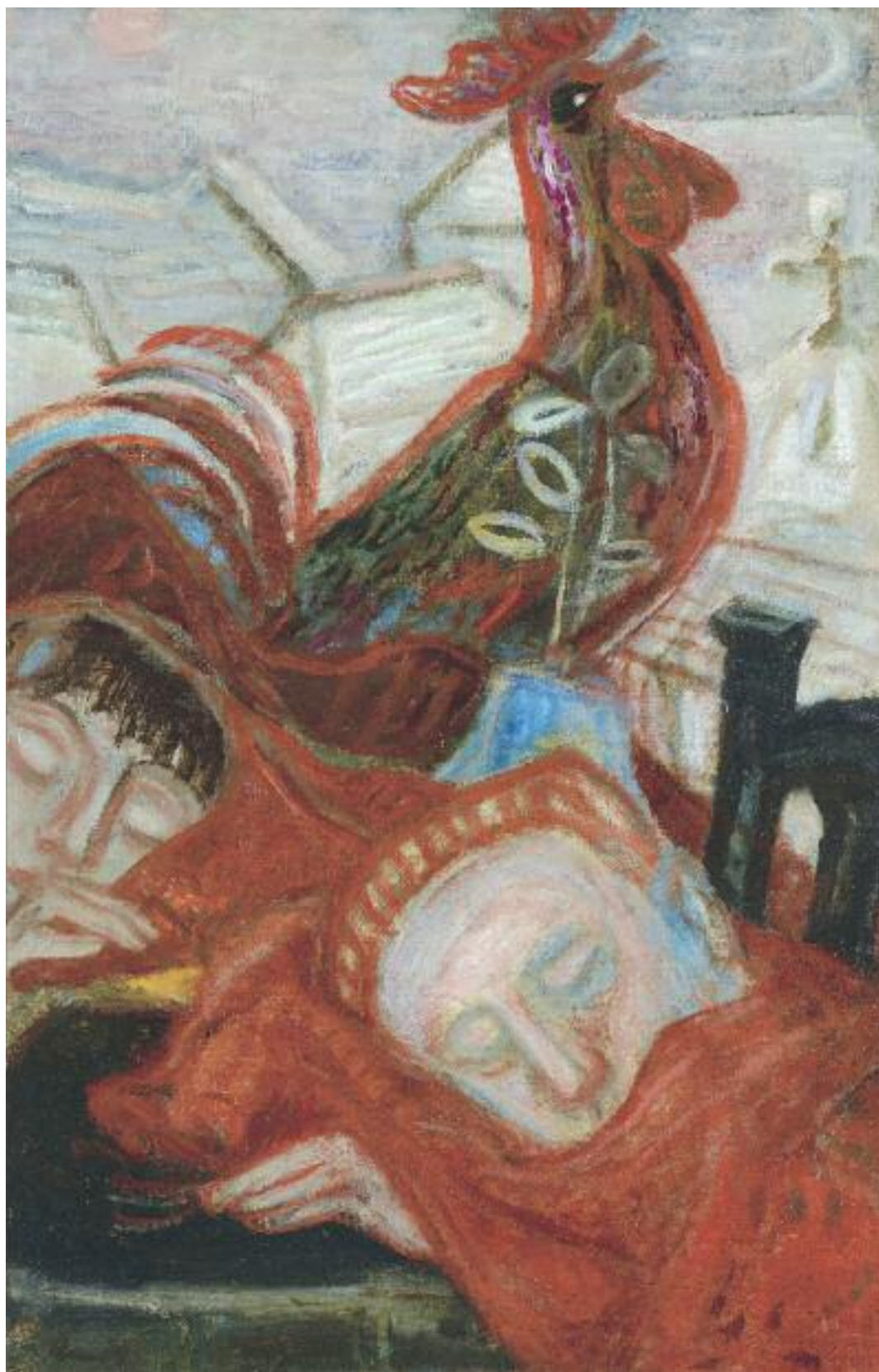
MTA BTK Művészettörténeti
Intézet Adattár

kevésbé elfogult saját kortársaival szemben is. Rónai Kázmér a *Képes Krónikában* a művekben rejlő beteges és kimerült dekadenciáról ír, az árnyéktalanság, a plasztikanélküliség, a lazúrosan festett fehérek, a fáradt szürkék erőtlenségéről, melyek Bernáth Aurél hatásáról tanúskodnak. Ámos választervezetében kitér a kritikus elfogultságára, mely a római iskola alkotói mellett érvel és a francia iskola művelői ellen irányul.

1937-ben kizsűrizték beadott képeit a Múcsarnokban megrendezésre kerülő IV. Nemzeti Képzőművészeti Kiállításról, de az eset nem kedvetleníti el, művészi öntudatát nem csorbítja, nem hajlandó megfelelni a zsűri ízlésének. Az igazságtalanság miatt kárpótolva érzi magát azzal, hogy a KUT soraiba

választja. Előzőleg egy levelet kellett írnia, melyben felvételét kérte, feljegyzései között megemlíti, hogy „nehezen engednek be már új tagot és igen nagy megtiszteltetésnek szánják”.

Naplóbejegyzése szerint feleségével egyetlen vágyuk van csupán ebben az időszakban, hogy kijuthassanak Párizsba impressziót, friss élményeket gyűjteni (26. kép). Az 1937 májusában megnyitott párizsi világkiállítás teremtett lehetőséget számukra, hogy szeptemberben kedvezményes áron eljuthassanak a világ művészeti centrumába. „Emberfeletti utánajárással” sikerült eladniuk néhány festményt, rokoni támogatásból fizetik a zsidó cserkészotthonban talált szállásuk lakbérét, szerény ellátásukhoz Bedő Rudolf műgyűjtő járult hozzá. Párizs lenyűgözi őket, „gyönyörű város, a quintessentiája minden nagyszerűnek és szépnek” – írta Ámos naplójában, amint sorra járták a galériákat, múzeumokat. A világkiállítás spanyol pavilonjában átütő erővel hatott rá Picasso szuggesztív, háborúellenes képe, a *Guernica*. A párizsi Galerie Druet meghívójának hátoldalára rajzolt önarcképén a festő virágot tartó alakja előtt egy katalógus hever, azon festők neveivel, akiknek művei ámulattal töltötték el, Picassón kívül Chagall, Braque, Matisse és Rouault állt követendő példaként előtte (28. kép). Legnagyobb hatású élményük a Chagall-lal való személyes találkozásuk volt. A mestert otthonában látogatták meg feleségével, magukkal vitték otthonról hozott képeiket. Az idősebb festő elragadtatással nyilatkozott a fiatal művészek munkáiról, talán saját sorsát is beleérezve

27. **Hajnalvárás**, 1939
Olaj, vászon, 90 x 58 cm
Magántulajdon

megérinti műveik esszenciája, és arra biztatta őket, maradjanak Párizsban, hogy tovább csiszolódjon stílusuk. Hasonló szellemiségük, zsidó-haszid gyökereik, szárnyaló asszociációik, szimbolikus jelnyelvük, tünékeny vízióik valóban összekapcsolják a vityebszki és a nagykállói festő képi világát. Ámos számára megerősítésül szolgált a találkozás, ezentúl bátrabban engedett utat feltörő látomásainak, s elindult azon az úton, ami a dekorativitás elhagyása után a lélek legbelső tájaira vezet. Három hónapot töltöttek a francia fővárosban, egy szűk, sötét szobában meghúzva magukat, mely alkotásra nem volt alkalmas, így megelégedve a nélkülözéseket, „megszöktek” Párizsból. Hazatérésük után jegyezte fel Ámos a naplójába: „Erősen dolgozom, szerencsére a Párizsban látottak nem forgattak fel, csak inkább felrztak és összegeztem magamban a kissé bizonytalan irányú törekvéseimet és most komolyan dolgozom, hogy megerősödve jöhessenek elő legközelebbi kiállításomon.” (29., 30. kép)

Ámos Imre művészete stílusában, szellemiségében, festői törekvéseit tekintve több egyesülethez, művészeti szervezethez is kötődött szorosabb-gyengébb szálakon. A poszt-nagybányai szemléletet továbbörökítő Gresham-körhöz elsősorban Bernáth Aurél műveivel rokonságot mutató kontemplatív, melankolikus alkotásai kapcsolják. Bár Ámos visszautasította a kritika visszatérő megállapításait Bernáth hatásáról, a korai korszakára jellemző passzív, rezignált, elvágódó alakok és a lágy, derengő színhasználat azonosságokat mutat. 1935-ben meghívást kapott a Munkácsy-céhbe, ezáltal részt vehetett a Nemzeti Szalonban és az Ernst Múzeumban rendezett kiállításain. A Szinyei Társaság a kezdetektől felkarolta, egyengette útját. A KUT vegyes stílusú összetételébe az ámosi piktúra is beilleszthető volt, bár a kezdeti kapcsolódási szándékok nem mindig jártak sikerrel számára, Berény Róbert és Márffy Ödön szakmai elismerését, támogatását többször megtapasztalhatta. 1939-ben a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület is tagjává választja. Az egyre szűkülő lehetőségek között biztos háttérként és kiállítási lehetőséget jelentettek számára a zsidó művészeti szervezetek is, a MIEFHOE, majd az OMIKE Művészakciója.

Ámos, bár küzdött a külvilág meg nem értésével és nem érezte otthonosan magát a mindinkább kirekesztő művészeti közéletben, szoros kapcsolatot ápolt néhány művészbárával. Ehhez a szűk baráti körhöz tartozott Vajda Lajos, Bálint Endre, Kelemen Emil, Bán Béla. Vajda Lajos hívására 1935-ben látogattak először Szentendrére, abba a kisvárosba, mely a zaklatott háborús években az utolsó menedéket, a „napokra bérelt nyugalmas életet” jelentette a házaspár számára. „Kint vagyunk Szentendrén már 5.ik hete, gyönyörű kis városka tele készen megkomponált témákkal, öreg, szűk utcácskák, régi kapualjak és gyönyörű elhagyatott romladozó templom, valami furcsa légkörrel telítik ezt a helyet. Estefelé valószínűtlenül kékes lilás hegyek, és rendkívülien szép holdas esték, amikor a hold vakítóan

28. **Férfi virággal és kiállítási katalógussal,**
1937

Papír, tus, 140 x 109 mm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

29. **Hajnal**, 1937

Olaj, vászon, 73 x 96 cm

Magyar Nemzeti Galéria

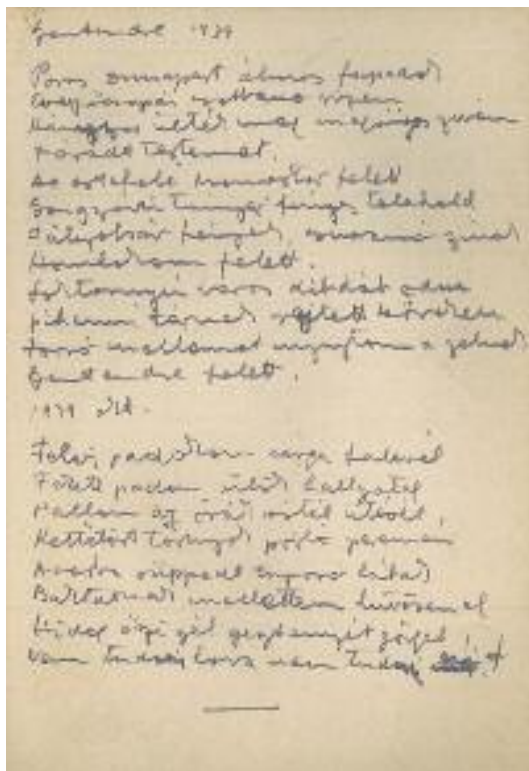
30. **Csendélet
csirkével**, 1937

Papír, akvarell, tus

352 × 445 mm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

31. **Ámos Imre Szentendre**
című versének kézírata,

1939. október

MTA BTK Művészettörténeti
Intézet Adattár

foszforeszkál az ócska templomfalakon. Itteni munkáim mind valami misztikus telítődöttséget kapnak..." (31. kép).

Akvarell-, tempera-, és sötét tónusú olajképeket fest ezeken a szentendrei nyarakon. Bár városképeinek mindig van konkrét kiindulópontjuk, a táj, a házak és motívumok nem engedelmeskednek a gravitáció vonzásának, eloldódnak a horizonttól, egymásnak feszülnek a házfalak, a templomtorony megbillen, a napkorong perzselő, ragyogó izzásba vonja a tájat, vagy árvíz önti el a kanyargó utcákat. Angyal nyújtózik a sárga házfalak fölött, de tekintete már nem az ég felé fordul, hiszen fentről csak fenyegető sötétség borul a városra, a napkorong eggyé válik a holddal, így fordul a nappal örökös éjszakába. Magányos figurák állnak a kőkeretes kapualjakban, vagy halottaikat temető alakok vonulnak a sötét tereken, majd néptelenné válik a város, csak egy komor bika szegi fejét a vészjósló ég felé (32–37. kép).

Ámos nélkülözésekkel teli, nehéz élete éppen 1937 után érkezhett volna fordulóponthoz, túl az első két gyűjteményes kiállításon, a párizsi élmények összegzésén, az első szakmai elismerések után bontakozhatott volna ki az életmű a maga teljességében. Ám az elkövetkező évek a lassú építkezés és kiteljesedés helyett váratlan és drámai fordulatot hoztak művészetében és életében. A zsidótörvények és a munkaszolgálat véget vetettek a szerény értelmiségi művészlétnek, a beköszöntő „sötét idők” magukkal sodorták a festőt is.

„Egyre többször olvassa az ember kritika helyett, hogy ki zsidó, kinek a felesége az és így tovább, mintha egy művésznek nem a művészete lenne a vallása és hite, mellyel az emberiséget tiszteli és szolgálja” – írta 1938 novemberében, megtapasztalva, hogy fokozatosan a művészeti élet perifériájára szorul. A háború előérzete rátelepszik mindennapjaikra, megélhetésük és lakhatásuk sem biztosított: „Hetek óta nem dolgozom, teljes bizonytalanságban élünk a jövőnkét illetőleg, hónapok óta nem járt nálunk senki vásárlási szándékkal, a kiállításokra beküldött képeink sem akadtak gazdára.” A létminimum megteremtéséért kulacsokra festettek díszítő ornamentikát, a festő később házitanító lett egy iskolás lány mellett. 1939 márciusában még megrendezték Anna Margit műterem-kiállítását a „Hangya” házban, ám egyik napról a másikra felmondták műtermüket. A nyarat Szentendrán töltötték Barcsay Jenő, Perlrott-Csaba Vilmos, Diener Dénes Rudolf, Kmetty János és Vajda Lajos társaságában. A röpke három hónapot az alkotásnak szentelték, a házaspár azonban szorongva gondolt az ősre, nem tudnak műteremhez jutni, egy homályos földszintes szobában

32. **Udvar Szentendrén,**
1937 körül
Papír, akvarell, tempera
314 × 474 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

33. **Szentendre I.**, 1937
Olaj, vászon, 70 × 100 cm
Magyar Nemzeti Galéria

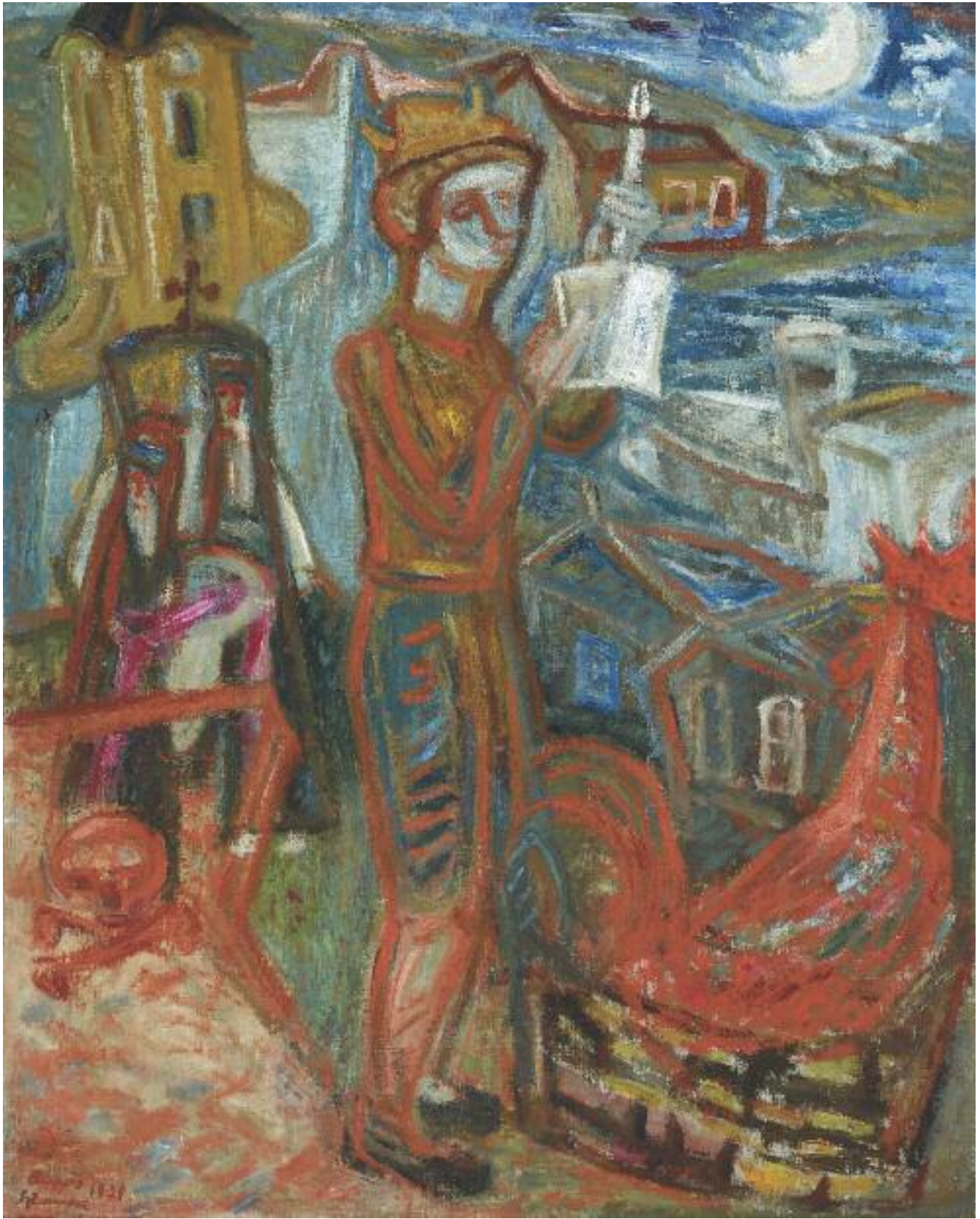
▶ 34. **Szentendre II.**, 1937
Olaj, vászon, 96 × 70 cm
Magyar Nemzeti Galéria

35. **Szentendre**, 1938
Olaj, vászon, 80 × 96 cm
Magyar Nemzeti Galéria

▶ 36. **Este**, 1938
Olaj, vászon, 102 × 82,3 cm
Magyar Nemzeti Galéria

tengődtek az ősz folyamán: „Hat hete nem dolgozom, nincs külön szobánk és nem bírom rászanni magam, hogy a kályha és a szekrények mögé elrakott tekerceket elővegyem. (...) Mit is festhetnék most, ha lenne is hol? nem bírom kizárni magamból a körülöttem levő élet komiszságát, megint csak szubjektív dolgokat vetnék papírra vagy vászonra, ami talán mást nem érdekel.” (42., 43., 44., 45. kép)

A nehéz körülmények ellenére a festőt még nem hagyja el a jövőbe vetett hite, az otthon békéje, a társhoz fűződő meghitt érzelmek nyújtanak számára vigaszt. *Hajnalvárás* (1939) című művén a házaspár vörös lepelbe burkolózva álmodja át magát egy emberibb világba, alvó alakjuk fölött egy kakas őrködik, aki az új világ hírnökeként óvja őket. A háttérben havas háztetők és egy templomtorony halvány körvonalai rajzolódnak ki, a kinti világ dermedtsége éles kontrasztban áll az otthon parázsló melegével (27. kép). *Alkony III* (1940) című képén a külvilág nem szűrődik be a szűk enteriőrbe, a festőpár csak csukott szemmel, álomba merülve képes elviselni a jelen rájuk rótt borzalmait (41. kép). A korábbi kettős portréktól eltérően nem tekintenek vágyakozva, merengő szemmel a felsejlő jövő felé, inkább megállítva a pillanatot, egymás szeretetében elmerülve várják az új élet eljövételét (40. kép).

Ámos Imrét 1939-ben tagjai közé választotta a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület, decemberben az OMIKE által az Országos Magyar Zsidó Múzeumban megrendezett I. Képzőművészeti kiállításon az *Ünnepek* című grafikai sorozat eredeti tusrajzait állította ki. A zsidó ünnepkört ábrázoló műveket 1940 márciusában 150 példányos linóleummetszet-sorozatban sokszorosítja. Kéziratban fennmaradt önéletrajzában, melyet feltehetően a mappákba rendezett sorozat kiadásához írt, így jellemzi műveit: „1940 III. megjelenő metszetsorozata komoly grafikai kifejezője úgy vallásához, mint megalkuvás nélküli művészi hitvallásához való ragaszkodásának.” Az album lapjai a zsidó szertartások szimbolikáját, jellemző gesztusait tárják elénk szuggesztív erővel. Ámos a kirekesztésre, a zsidókat sújtó intézkedésekre vallása értékeinek, hagyományainak felmutatásával válaszol.

1940 nyarán válik nyilvánvalóvá, hogy csak idő kérdése, mikor hívják be munkaszolgálatra. Ámos júliusban Szentendrén dolgozik a *Festő égő ház előtt* című képén (51., 52. kép). Az otthon már nem nyújthat menedéket, lángra lobban és a pusztulás jelképévé válik művén. A zaklatott, nyugtalan időszakról és a kép készültéről is beszámol naplójában: „Kapunk előtt (Kucsera F. 1.) állandó vezényszavak pattognak, bakancsokat csapják a földhöz. Nem valami megnyugtató ihletet adó légkör a munkához, érdekes, hogy véletlenül egy olyan képen dolgozom, amin az önfeledt festő feje fölött ég a ház s talán csak a tetőn fekvő és tűzzel mit sem törődő angyal nyugtatja meg az embert, ha nézi. Mintha a kapu előtt lévő dolgok sugallták volna a képet.”

37. Szentendre III.

1940 körül

Olaj, vászon, 63 x 78 cm

Magyar Nemzeti Galéria

38. **Sárga angyal,**

1939 körül

Papír, gouache, grafit

230 x 275 mm

Magyar Nemzeti Galéria

39. **Festő angyallal**, 1943

Papír, akvarell, tinta

190 x 190 mm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

40. **Kettős portré,**

1938 körül

Olaj, vászon, 69 × 64 cm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

41. **Alkony III**, 1940
Olaj, vászon, 100 × 71 cm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

Az Észak-Erdélyt Magyarországnak ítélő II. bécsi döntés előtt, a Romániával való konfliktus kiéleződésekor, 1940. augusztus 23-án a Honvédelmi Minisztérium titkos rendelete alapján minden 25 és 60 év közötti zsidó férfit munkaszolgálatra hívtak be. A zsidó származású katonaköteles férfiakat „megbízhatatlannak” minősítették, ezért fegyver helyett ásót és lapátot kaptak, így teljesítették „honvédségi kiegészítő szolgálatukat”. Bár katonai egységekbe szervezték őket, az első évben elsősorban építkezésekre, útépitésre, vasúti munkára vezényelték a munkásszázadokat. Ámos 1940 szeptemberében kapta meg első behívóját, Nagykátán, majd Balatonaligán teljesít szolgálatot, szinte napi rendszerességgel tudósítva napjairól Anna Margithoz írt postai levelezőlapjain (53. kép). Ekkor látja először a Balatont, melyről elragadtatással számol be: „Nem hiába meséltek róla annyi szépet, valami csodás zöld, rózsaszín és halványkék, hullámzik, mint a tenger.” Egyik őrmestere lehetővé teszi, hogy időnként rajzolhasson, festhessen, így számos könnyed, atmoszferikus akvarellen rögzíti impresszióit, a víztükör és az égbolt találkozásának halványan derengő színátmeneteit (48., 49. kép). A nehéz vasúti munka nem kedvetleníti el, az emberek megalázásával és testi fenyegetésével azonban nem tud megbékélni. Egyik novemberi naplóbejegyzésében olvashatjuk, hogyan szembesül felettesei kegyetlenkedésével, miután büntetésből kikötötték egyik bajtársát: „Egyik oldalon a gyönyörű naplemente a Balatonon, másik oldalon a kintől üvöltő megkínzott ember ájultan lehanyatló feje.” Harmincharmadik életévének betöltése után egy héttel térhetett haza: „Csaknem három hónapot töltöttem el kemény fizikai munkával; ujjaim reggelente még most is fájnak, nem tudom nem szereztem-e reumát a hideg vagonok tolásánál és vassínek, talpfák emelésénél. (...) Most újra itthon vagyok, szinte mohón estem neki a munkának, félttem, hogy nehezen fog menni ennyi idő után, de csodálatosképp egész bőven buzog a munkakedvem és mintha pótolni akarnám az ellopott időt, nagyon sokat és szerintem eredményesen dolgozom.” Ámos arra törekszik, hogy újra bekapcsolódjon a művészeti életbe, 1941 februárjában részt vett az OMIKE Művészeti Akció II. Képzőművészeti Kiállításán. 1941 tavaszán újabb munkaszolgálatra hívták, Szabadka környékére vezényelték századát, Sztapárról küldte katonaruhás fényképét Anna Margitnak, hátoldalán felirattal: „Nagyon fáradt és elkeseredett voltam, ma már nyoma sincs. A rácsot szimbolikusan én rajzoltam keresztül a képen.”

Júniusban tért haza, szeptemberben elveszítette közeli barátját, festőtársát, Vajda Lajost, aki „pótolhatatlan űrt” hagyott maga után. Halálos ágyán többször is lerajzolta, naplójában részletesen beszámolt a szomorú eseményről. Ámos Vajda egyik legkorábbi méltatójaként, elragadtatással írt művészetéről, lenyűgöző hatást tettek rá szövevényesen örvénylő, kozmikus művei.

42. **Angyal kenyérrel**, 1940
Papír, tus, 602 × 470 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

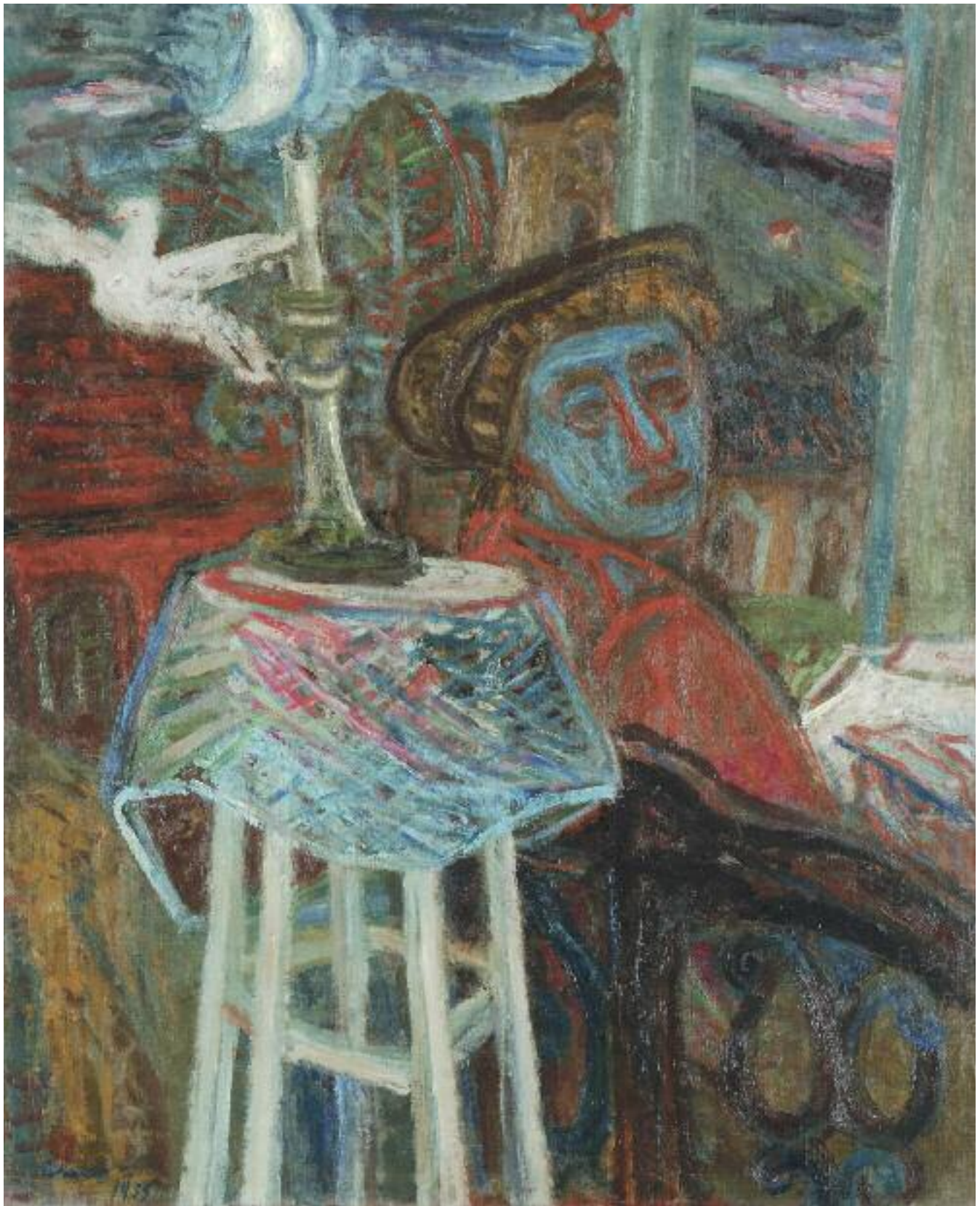

43. **Mi ketten**, 1941
Papír, tus, 468 × 300 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

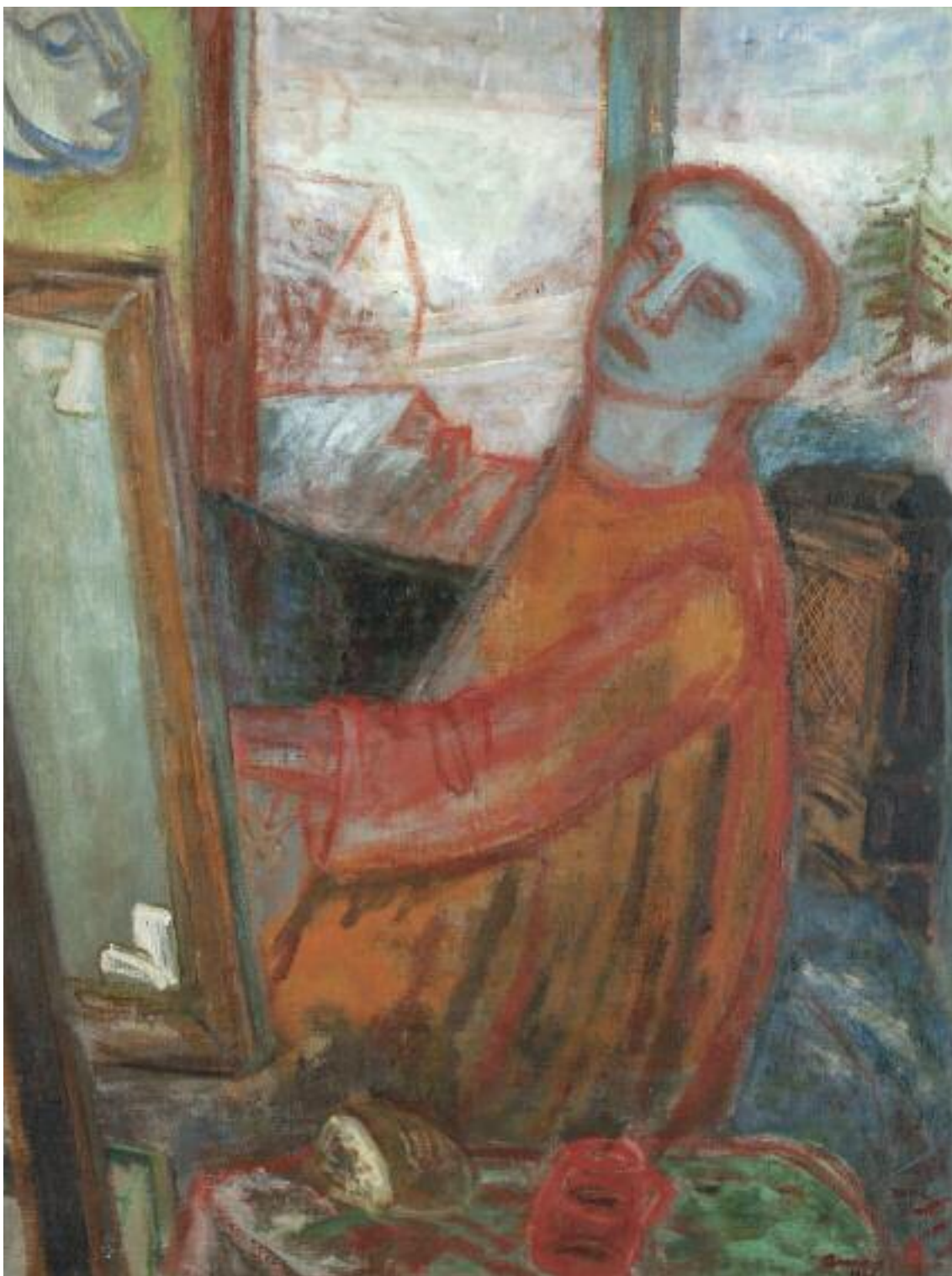

44. **Az idő megállt**, 1940
Olaj, vászon, 80 × 102 cm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

▶ 45. **A festő**, 1939
Olaj, vászon, 103 × 82 cm
Magyar Nemzeti Galéria

46. **A festő**, 1938
Olaj, vászon, 127 × 96 cm
Magyar Nemzeti Galéria

▶
47. **Háború**, 1938
Olaj, vászon, 150,5 × 150 cm
Magyar Nemzeti Galéria

48. **Aliga**, 1940
Papír, akvarell, 228 × 290 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

49. **Naplemente**, 1940
Papír, akvarell, 231 × 292 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

50. **Sötét idők**, 1941
Olaj, vászon, 161 × 197 cm
Magyar Nemzeti Galéria

**51. Festő égő ház
előtt, 1937**

Papír, tus, 584 × 458 mm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

► **52. A festő (Égő ház
előtt), 1940 után**

Olaj, vászon, 90 × 69 cm

Magyar Nemzeti Galéria

1942 márciusában újra jelentkeznie kellett munkaszolgálatra, áprilisban átlépték a határt, az ukrán frontra vezényelték fegyvertelen századát. 1943 márciusától flekktífusszal és tüdőgyulladással feküdt az ukrainai Korosztjenben egy paraszt szobájában nyolcadmagával, betegsége alatt végrendelkezik: „Sajnos, napról-napra gyöngébb vagyok, étvágyam egyáltalán nincs, ha erőltetem, semmi értelme. Bízom a kegyelmes Istenben, hogy haza segít és nem szomorít meg Téged, aki mindenem vagy. Rémesen szédülök – erővel rázom fel magam – ha nem ébresztenének, aludnék

az idők végéig. Édesem, tudod a kívánságomat. Képeimet lassacskán értékesíted. Egy nagy retrospektív kiállítás – ha majd béke lesz és szép nyugodt tiszta élet. Ebben benne van parancsként a rendes élet kiélése.” Anna Margit férje élethalálharcáról mit sem tudva jegyzi be a festő naplójába ugyanekkor: „Drágám! Ha valami baj érne, segíts hozzá, hogy ne éljem túl!” Hosszas lelki tusa után megvált karikagyűrűjétől némi élelemért cserébe. Ezekben a viszontagságos időkben is alkot, nyírfakéregre rajzol, akvarellezik, verset ír, hazatérésekor a határnál szolgálatot teljesítő csendőr megsemmisíti műveit. 1943. június 29-én szerel le közel másfél év munkaszolgálat után, nehezen tud visszajutni önmagához, tárgyilagosan szemléli eddigi műveit. Zömében grafikákat készít, a fekete-fehér a maga szűkszavúságával érzékletesebben fejezi ki lelkivilágát (55., 56., 57., 58. kép). Naplójában is elemzi a művészetében végbemenő gyökeres változásokat, festményein a narancsvörös és mélykobalt szín válik uralkodóvá, erőteljes, szorongató kontúrok fonják körül motívumait. Ámos 1939–1944 között keletkezett művein végigvonul az értelmes emberi létbe vetett hit és a sötét, pusztító háború elleni tiltakozás ellentéte. Művészete csak szimbólumok által képes közvetíteni humanista életfelfogásáról, ezen az alkotói úton állandó kísérőivé válnak műveinek kulcsfigurái, az angyalok (18., 38., 39., 42., 43., 59. kép). Az égi hírnökök, akik kezdetben szelíden átsuhannak az égbolton, a festő mögött állva vezetik ecsetjét, őrzik az otthon békéjét, óvják az összetartozó emberpárt, a háború és az átélt megaláztatások hatására, ég felé kiáltó, harsonát fúvó, tehetetlenül vergődő, síró, emberarcú áldozattá lesznek. *Síró angyal* című expresszív műve, e szellemiség megrázó szintézise (60. kép). Motívumtára új jelképekkel

53. Balatonaliga (Ámos Imre és munkaszolgálatos társai a vasúti vagon előtt), 1940

MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattár

bővül: a hulló madár, a csonka fa, a lángoló, üszkös fahasábok, fényt kioltó, pusztító emberalakok fejezik ki a háború brutalitását, a széteső, ezer darabra hulló valóság irracionalitását (61., 62., 63. kép). A *Háború* című műve víziószerű láttelepet nyújt a korról (64. kép). Az egymást metsző térsíkok kaotikus, zaklatott világot tárnak elénk, a kép központi eleme az ágaitól megfosztott fatorzó, a festőpár nyitott fedelű koporsóban a fához kötözve jelenik meg. Mellettük fahasábok lángolnak, a kép másik oldalán egy magányos, síró nőalak gyászolja életüket.

Az alkotásra fordítható idő ezúttal is szűkre szabott, 1944. március–április folyamán készítette el 12 lapból álló képsorozatát, az *Apokalipszist*, János látomásainak képi ábrázolását (65., 66. kép). Március 21-én sorsát előrevetítve számot vet eddigi életével: „Súlyos napok, nehéz megpróbáltatások várnak ránk, a háború elérte a magyar földet, nem tudhatjuk, hogy

54. **Munkaszolgálaton,**
1943

Papír, vegyes technika

240 x 340 mm

Ferenczy Múzeum, Szentendre

55. **A sárga folt**, 1939
Papír, tus, akvarell
568 x 433 mm
Magyar Nemzeti Galéria

56. **A festő hulló
madárral**, 1943
Papír, tus, 486 x 303 mm
Magyar Nemzeti Galéria

57. **Emlékezés**, 1941
Papír, lavírozott tus, 350 × 300 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

58. **Szörnyű idők**
(Önarckép), 1944
Papír, diófapác, tus,
színes ceruza
595 × 470 mm
Magyar Nemzeti Galéria

59. **Angyal mankóval,**
1943 körül
Papír, akvarell, tempera
300 x 435 mm
Magyar Nemzeti Galéria

▶
60. **Síró angyal,** 1941
Papír, gouache, 580 x 450 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

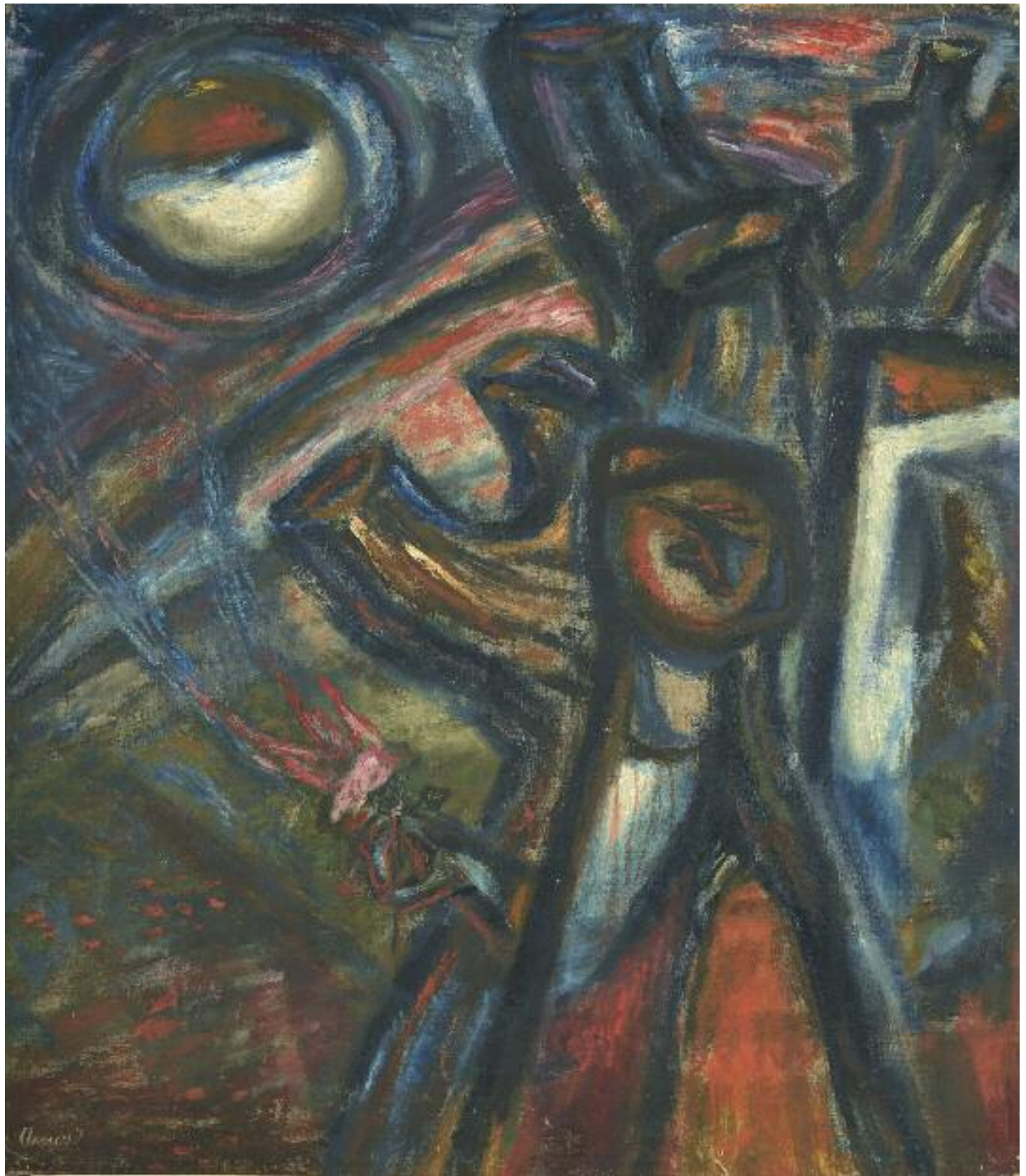
**61. Emberpár drótkerítés
előtt, 1944**

*Papír, tus, tinta, tempera
256 × 251 mm
Magyar Nemzeti Galéria*

62. Sötét idők IV., 1944

*Olaj, vászon, 76 × 68 cm
Ferenczy Múzeum, Szentendre*

63. **Háború (Freskóterv),**
1942
Olaj, vászon, 70 × 102,5 cm
Magyar Nemzeti Galéria

64. Háború (Freskóterv)

1942

Szabadság és nép

freskópályázat

Olaj, vászon, 71 x 100 cm

Magyar Nemzeti Galéria

mi lesz. Bízunk az Istenben és erős lélekkel, tiszta lelkiismerettel nézünk a dolgok elébe, mi eddig is a tőlünk telhetőt megtettük a hazáért és emberségünkért. Hiszem, hogy a megpróbáltatások megtisztítják a lelkünket és bármi történik is velünk, állítom, hogy becsületes őszinte életet éltünk, úgy is, mint művész, úgy is, mint ember.” Másodszor is végrendelkezik, ezúttal felesége és saját műveivel kapcsolatban, melyeket összetekercselve és mappákba rendezve egy fáspercében helyeznek el. A levelet, azonos tartalommal barátaiknak juttatják el, köztük van Kállai Ernő, Ferenczy Béni, Kelemen Emil.

1944. június 1-jén indult utolsó munkaszolgálatos útjára, melyről soha nem tér vissza. Először Jászberénybe, majd Szolnokra terelik századát, átéli a város bombázását. Ekkor fog hozzá, hogy lejegyezze halála előtti vízióit egy spirálfüzetbe, melyet Anna Margitnak adott át utolsó találkozásuk alkalmával Budapesten a Lehel úti kaszárnya kerítésén keresztül. A *Szolnoki vázlatkönyv* lapjain látomások sorjáznak: a festő fekvő alakja fölött kivont kardú démon üvölti halálba hívó szavait, a festőpár lángcsóvák fölött lépdelve közelít a holdhoz, vagy egy csonka fa törzsén apró fészekbe rejtőzve várja a halál angyalát (67., 68., 69., 70. kép). Ámost nem menthette meg sem a művészetbe vetett hite, sem felesége oltalmazó szeretete, 1944. november elején százada a biztos halál felé tartva elhagyja Budapestet, utoljára a tübingiai Ohrdruf Nord lágerében látták társai.

Ámos Imre meghaladta a létező világ ábrázolását, túllépve a valóságon, sejtéseit, félelmeit, prófétai látomásait tárta elénk összetett szimbólumai és asszociációi által. Minden erejével arra törekedett, hogy írásaival, műveivel jelet hagyjon az utókornak az embertelen korról, amelyben élt. Felesége, Anna Margit, e szándékát megvalósítva, élethosszig tartó hivatásként gondozta férje életművét, küzdött elismertetéséért, méltó helyet kivívva számára a magyar művészet történetében. Kettejük életművének jelentősebb műtárgyait a Ferenczy Múzeumnak ajándékozta, azzal a feltétellel, hogy önálló kiállítóhelyet hoznak létre Szentendrén a művek bemutatására. Az 1984-ben megnyílt Ámos Imre – Anna Margit Múzeum ma is a házaspár művészetének és emlékezetének legfontosabb helyszíne.

65. **Apokalipszis VII.**, 1944
Papír, tus, 602 × 473 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

66. **Apokalipszis X.**, 1944
Papír, tus, 600 × 471 mm
Ferenczy Múzeum, Szentendre

67.

68.

67. Szolnoki vázlatkönyv,
1944

Papír, tinta, 225 × 165 mm

68. Szolnoki vázlatkönyv,
1944

Papír, tinta, 225 × 165 mm

69. Szolnoki vázlatkönyv,
1944

Papír, tinta, 225 × 165 mm

70. Szolnoki vázlatkönyv,
1944

Papír, tinta, 225 × 165 mm
Damjanich János Múzeum,
Szolnok

69.

70.

A FESTŐ ÉLETRAJZA

- 1907** December 7-én született Nagykállón, Ungár Imre néven. Édesapja, Ungár Zsigmond kiskereskedő, édesanyja, Liszer Paula.
- 1925** Érettségit tesz a Nagykállói Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban. Budapestre utazik, ahol kezdetben a Láng Ezüstgyárban dolgozik festőként és zománcozóként.
- 1926–1929** A Műegyetem általános mérnöki karának hallgatója.
- 1929** Beiratkozik a Képzőművészeti Főiskola festő szakára, mestere Rudnay Gyula.
- 1930** Kreisl Béla rajziskolájában megismerkedik Anna Margittal, akiben életre szóló társra talál.
- 1931–1934** Részt vesz a Szinyei Társaság Tavaszi Szalon kiállításain.
- 1934** Augusztus 28-án kérvényezi a Nagykállói Községi Elöljáróságnál az Ámos név használatát.
- 1935** Május 20-án házasságot köt Anna Margittal, Vajda Lajos hívására ebben az évben látogatnak először Szentendrére, ahol több nyarat töltenek festőbarátok társaságában.
- 1935** Befejezi főiskolai tanulmányait, megrendezi első összegző kiállítását az Ernst Múzeumban, tagjai közé választja a Munkácsy-céh, elkezdí írni naplóját, melyet haláláig vezet.
- 1936** Anna Margittal közösen szerepel az Ernst Múzeum csoportos kiállításán.
- 1937** Kizsúrték beadott képeit a Műcsarnokban megrendezésre kerülő IV. Nemzeti Képzőművészeti Kiállításról, feleségével Párizsba utaznak, ahol 3 hónapot töltenek el, találkoznak Chagall-lal.
- 1937** Április 4–18. között szerepel a KUT (Képzőművészek Új Társasága) kiállításán, júliusban a társaság tagjai közé választja.
- 1939** A Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület tagja lesz, decemberben az OMIKE által rendezett kiállításon az *Ünnepek* című grafikai sorozat eredeti tusrajzait állítja ki.
- 1940** Zsidó származása miatt munkaszolgálatra hívják be, Nagykátán, majd Balatonaligán teljesít szolgálatot.
- 1941** Februárban részt vesz az OMIKE Művészeti Akció II. Képzőművészeti Kiállításán.
- 1941** Tavasszal újabb munkaszolgálatra hívják be, Szabadka környékére vonulnak századával.
- 1942** Márciusban újra jelentkeznie kell munkaszolgálatra, áprilisban átlépi a határt, az ukrán frontra vezénylik fegyvertelen századát.
- 1943** Márciustól flekktífusszal és tüdőgyulladással fekszik az ukrain Korosztynben.
- 1943** Június 29-én szerel le közel másfél év munkaszolgálat után.
- 1944** Március–április folyamán készíti el 12 lapból álló képsorozatát, az *Apokalipszist*.
- 1944** Június 1-jén indul utolsó munkaszolgálatos útjára, Jászberénybe, majd Szolnokra terelik századát. Itt rögzíti látomásos rajzait egy vázlatkönyvbe, melyet Anna Margitnak ad át utolsó találkozásuk alkalmával Budapesten. November elején százada elhagyja a fővárost, társai utoljára a tübingiai Ohrdruf Nord lágerében látták.

IRODALOM

- Az Ernst Múzeum kiállításai, CLII. Csoportkiállítás, Ámos Imre, Remsey Jenő festőművészek és Patai Mihály, Redő Ferenc grafikusok. *Kiállítási katalógus*, Ernst Múzeum, 1935. április
- XXV. Jubileumi Év, Ernst Múzeum kiállításai, CLXI. Csoportkiállítás, Ámos Imre, Anna Margit, Gertler Tibor, Th. Th. Heine festőművészek műveiből. *Kiállítási katalógus*, Ernst Múzeum, 1936. szeptember
- Kállai Ernő: *Ámos Imre*. Múlt és Jövő, 1939. november, 296–297.
- Ámos Imre: *Napló* (részletek). Németh Lajos bevezető tanulmányával. Budapest, Magvető Almanach, 1964.
- Haulisch Lenke: *Ámos*. Budapest, Corvina, 1966.
- Passuth Krisztina: *Ámos Imre szimbólumrendszere*. *Ars Hungarica*, 1975/1. 65–89.
- Egri Mária: *Ámos Imre*. Budapest, Gondolat, 1980.
- Petényi Katalin: *Ámos Imre*. Corvina Kiadó, 1982.
- Pataki Gábor – György Péter: *Ámos Imre naplója*. *Ars Hungarica*, XII. évf. 1984/1. 111–135.
- Ámos Imre szolnoki vázlatkönyve*. Damjanich János Múzeum; MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, hasonmás kiadás. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999.
- Kőbányai János: *Az apokalipszis aggadája*. Ámos Imre és kora. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999.
- Ámos Imre: *Napló, versek, vázlatkönyvek, levelezőlapok*. Közreadta és az utószót írta: Egri Mária. Szerkesztette: Kőbányai János. Múlt és Jövő Kiadó, 2003.
- Ámos Imre – Anna Margit Múzeum, PMMI kiállítási katalógusok 22, szerkesztette: Jankovics Norbert, Verba Andrea. Szentendre, 2007.
- Ámos Imre, a „magyar Chagall”. A háború örvényében 1937–1944. Szerkesztette: Kolozsváry Marianna, tanulmány: Kőbányai János, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2013.
- Ámos Imre és a 20. század*. Kortárs összművészeti kiállítás. Szerk.: Galambos Ádám; Corvina Kiadó, Luther Kiadó, 2013.
- MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont; Művészettörténeti Intézet. Anna Margit festő hagyatéka. Fondjegyzék: MKI-C-I-178

KÉPEK JEGYZÉKE

Önarckép, 1929–1930 / 5. old.

1. Látomás, 1944 / 7
2. Ámos Imre első osztályos tanuló,
1914. május 15. / 8
3. Rakodómunkás, 1928 / 9
4. Tél, 1930 / 10
5. Önarckép Ady-maszkkal, 1930 / 11
6. Ámos Imre műtermében hegedül, 1936 / 13
7. Szalagos fej, 1941 / 14
8. Muzsika, 1941 / 15
9. Ámos Imre és Anna Margit
műtermükben, 1939 / 16
10. Két fej, 1934 / 18
11. Kettős arckép, 1934 / 19
12. Kagylószedők, 1934 / 20
13. Asszonyok a forrásnál, 1935 / 21
14. Szőlőevő, 1933 / 22
15. Virágáru slány, 1934–1935 / 23
16. Dédanyám tükre előtt, 1931 / 24
17. Dédanyám tükre előtt, 1935 / 25
18. Önarckép angyallal, 1938 / 27
19. Balkonon, 1938 / 28
20. Anyám sétája, 1935 / 29
21. Süketek a szentek, 1935 / 30
22. Álom a medvetáncolatóról, 1937 / 32
23. Álmodó, 1938 / 33
24. Ámos Imre és Anna Margit az Ernst
Múzeumban, 1935 / 34
25. Ámos Imre Ernst Múzeumban megrendezett
kiállításának harmadik terme, 1935 / 34
26. Anna Margit és Ámos Imre közös
útlevele, 1937 / 36
27. Hajnalvárás, 1939 / 37
28. Férfi virággal és kiállítási katalógussal, 1937 / 38
29. Hajnal, 1937 / 40
30. Csendélet csirkével, 1937 / 41
31. Ámos Imre Szentendre című versének kézírata,
1939. október / 42
32. Udvar Szentendrén, 1937 körül / 43
33. Szentendre I., 1937 / 44
34. Szentendre II., 1937 / 45
35. Szentendre, 1938 / 46
36. Este, 1938 / 47
37. Szentendre III., 1940 körül / 49
38. Sárga angyal, 1939 körül / 50
39. Festő angyallal, 1943 / 51
40. Kettős portré, 1938 körül / 52
41. Alkony III, 1940 / 53
42. Angyal kenyérrrel, 1940 / 55
43. Mi ketten, 1941 / 55
44. Az idő megállt, 1940 / 56
45. A festő, 1939 / 57
46. A festő, 1938 / 58
47. Háború, 1938 / 59
48. Aliga, 1940 / 60
49. Naplemente, 1940 / 60
50. Sötét idők, 1941 / 61
51. Festő égő ház előtt, 1937 / 62
52. A festő (Égő ház előtt), 1940 után / 63
53. Balatonaliga (Ámos Imre és munkaszolgálatos
társai a vasúti vagon előtt), 1940 / 64
54. Munkaszolgálaton, 1943 / 65
55. A sárga folt, 1939 / 66
56. A festő hulló madárral, 1943 / 66
57. Emlékezés, 1941 / 67
58. Szörnyű idők (Önarckép), 1944 / 67
59. Angyal mankóval, 1943 körül / 68
60. Síró angyal, 1941 / 69
61. Emberpár drótkerítés előtt, 1944 / 70
62. Sötét idők IV., 1944 / 71
63. Háború (Freskóterv), 1942 / 72
64. Háború (Freskóterv), 1942
Szabadság és nép freskópályázat / 73
65. Apokalipszis VII., 1944 / 75
66. Apokalipszis X., 1944 / 75
67. Szolnoki vázlatkönyv, 1944 / 76
68. Szolnoki vázlatkönyv, 1944 / 76
69. Szolnoki vázlatkönyv, 1944 / 76
70. Szolnoki vázlatkönyv, 1944 / 76

KÖSZÖNET A KÖTETHEZ NYÚJTOTT SEGÍTSÉGÉRT
BAK JÁNOS MIHÁLYNAK, HARSÁNYI GÉZÁNÉNAK,
GULYÁS BORBÁLÁNAK

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Műszaki vezető Badics Ilona
Műszaki koordinátor Winter Angéla
www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Képfeldolgozás GMN Repro Stúdió Kft.

Nyomtatta és kötötte a Dürer Nyomda Kft. Gyulán
Felelős vezető Fekete Viktor ügyvezető igazgató